

reageren en alles in het werk zou stellen om een afkondiging van de kansels te voorkomen. Natuurlijk hield Gravemeyer rekening met de mogelijkheid dat, zoals al zo vaak geschied was, 'foute' predikanten de tekst die hun ten behoeve van die afkondiging zou bereiken, aan organen van de bezetter zouden doorgeven – daar was men evenwel niet zeker van. Beter, want minder riskant, leek hem dus, in dit geval de kerkelijke afkondiging (op de eerstkomende zondag: 21 februari) te laten *voorafgaan* aan de verzending van de brief aan de *Reichskommissar*.

De afgevaardigden der Gereformeerde Kerken in het Interkerkelijk Overleg vroegen om uitstel. Zij zeiden, aldus Delleman, 'dat het niet mogelijk zou zijn, aan de kerkeraden tijdig de nodige mededelingen te doen toekomen'; evenwel: 'een voorstel om de beslissing een week uit te stellen, werd niet aanvaard'¹ – en het gevolg was dat, tot teleurstelling van talrijke gereformeerden, in de gereformeerde diensten in het geheel geen kanselafkondiging zou plaatsvinden.²

De andere kerken wilden niet wachten. Op maandag 22 februari werd de brief aan Seyss-Inquart verzonden, op zondag de 21ste was in alle katholieke en vermoedelijk in de meeste protestantse diensten een kanselboodschap voorgelezen. Die der protestantse kerken³ gaf, in aansluiting aan de brief aan Seyss-Inquart, nauwkeurig weer, wat 'de kerken . . . onder de aandacht van de heer Rijkscommissaris zullen brengen' (zulks met inbegrip van het verbod, 'medewerking te verlenen aan daden van onrecht, waardoor men zich mede aan dat onrecht schuldig zou maken') – de herderlijke brief der bisschoppen daarentegen⁴ bevatte, na een inleiding, de volledige tekst van de brief aan de *Reichskommissar*. Daarop volgde:

¹ Delleman: *Opdat wij niet vergeten*, p. 110. ² Delleman maakt dus alleen melding van een tekort aan voorbereidingstijd. Dat kan ons niet overtuigen. Enerzijds zien wij niet in, waarom men binnen de Gereformeerde Kerken tussen woensdag 17 en zaterdagavond 20 februari niet kon zorgen voor de verspreiding van een kanselboodschap, anderzijds kunnen wij ons moeilijk voorstellen dat de andere kerkgenootschappen, indien zij er van overtuigd waren dat de gereformeerden in dit geval extra-tijd nodig hadden, niet tot een week uitstel bereid zouden zijn geweest. Zij zouden dat uitstel wel betreurd hebben, maar vormde het feit dat het gemeenschappelijke getuigenis dan ook in de gereformeerde kerken voorgelezen zou worden, niet voldoende tegenwicht? Ons vermoeden is dat de gereformeerden juist tegen de door Gravemeyer voorgestelde *procedure* bezwaar hadden en dat zij in de gebruikelijke volgorde: *eerst* spreken tot de bezetter en *daarna* in volle openbaarheid tot de gelovigen, een punt van principieel belang zagen. ³ Tekst in Touw: *Het verzet der Hervormde Kerk*, dl. II, p. 136–37. ⁴ Tekst in Stokman: *Het verzet van de Nederlandse bisschoppen*, p. 265–68.